

Grammatiske termer i New Zealand Maori

Øivin Andersen, Institutt for lingvistik og litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen

Grammatical terminology is an important indicator of both linguistic theory and of the view a linguistic community has on its own language. This type of terminology can be established normatively and can be ascribed high status like any other type of terminology. The grammatical terminology of Māori (the Polynesian language of New Zealand) is very puristic in the sense that the Latinisms of Anglo-American terminology is completely absent. In this article I will demonstrate the types of motivation from the designations for the parts of speech, sentence functions and sentence types in Māori.

Key words: grammatical terms, purism, New Zealand Māori

1. Innledning

Innen den tradisjonelle terminologilæren er det vel først og fremst den tekniske terminologien som har vært mest studert og tilrettelagt, men også innen vitenskapelig språk har man vært opptatt av analyse av det terminologiske begrepsapparatet, særlig som en indikator for analyse av metodisk og teoretisk oppbygging innen ulike fag både i naturvitenskapene og i humaniora.

Det er ingen tvil om at denne systematiske omgang med terminologi har gitt oss økt innsikt og forståelse for ulike vitenskapers likhetstrekk og særtrekk på mange nivåer, særlig på det terminologiske og det fagtekstlige nivået.

Også fagtekster innen språkvitenskapen selv har blitt undersøkt i stigende grad i de senere årene, men det har ikke vært gjort så mye på det rent terminologiske området her. Noe av det som skiller teknisk terminologi fra grammatisk terminologi er det ekstra metanivået man må operere med innen språkvitenskapen. Dette befinner seg på en måte på samme nivå som forskning på terminologiens terminologi. Vi står altså overfor et sett av termer for å snakke om språk med.

Denne grammatiske terminologien har svært lang tradisjon i europeisk sammenheng. For de gamle grekerne var en del av den generelle filosofien, dvs en del av menneskets søken etter forståelse av naturen og samfunnet rundt dem. Både Platon og Aristoteles bidro til

utviklingen av de grunnleggende termene for ordklassene, som verb og substantiv, og terminologien ble videreutviklet av romerne og modifisert og vedlikeholdt utover i middelalderen. Det er ingen tvil om at den klassiske tradisjonen på det terminologiske området har overlevd mange teoretiske paradigmeskifter innen lingvistikken opp til den moderne tid.

Derfor er det overraskende når man ser på den grammatiske terminologien i et språk som New Zealand maori og ikke finner noe av denne tradisjonen igjen.

2. Bakgrunn

Utgangspunktet for dette prosjektet er en lærebok og grammatikk som har vært brukt på høyskole- og universitetsnivå i New Zealand i over 30 år. Det gjelder Bruce Biggs: **Let's learn Maori, a Guide to the Study of the Maori language** fra 1969 (forkortet LLM). Den har fungert bra både for maoritalende og engelsktalende studenter, men i 1990 ble denne grammatikken oversatt til maori av Cleve Barlow ved universitetet i Auckland (Biggs 1990). Utarbeidelsen av den strengt polynesisk baserte grammatiske terminologien på maori var en bevisst politikk som ble fulgt opp av Maori Language Commission (Te Taura Whiri i te Reo Maori), dvs. et slags "maori språkråd". Dette organet har ansvaret for dannelsen og spredningen av nye ord i maori.

Den opprinnelige motivasjonen var på denne bakgrunn å gi studentene mulighet til å lære maori grammatikk på maori. Barlow selv har undervist i maori på maori i flere år ved Universitetet i Auckland.

Min primære interesse i første omgang i dette prosjektet er å søke å forstå de motivasjonsfaktorene som ligger til grunn for de polynesiske termene. Fra prosjekter om fornorsking av teknisk terminologi vet vi hvor mange kompromisser man må inngå for å få implementert en nasjonal terminologi på viktige områder av samfunnet. Det norske oljeterminologiprojektet er et godt eksempel på det.

New Zealand maori er i høy grad et språk som har vært på defensiven lenge. Det har opplevd domenetap overfor det dominerende engelske språket i lang tid, men i de siste 20 årene har det vært en økt bevissthet blant maoriene i New Zealand om viktigheten av å ta vare på sitt morsmål.

De importordene som dominerer i maori er stort sett anglisismer som er hentet fra den religiøse sfæren. Disse ble konstruert av de tidlige europeiske misjonærene. For eksempel *kirihimete* (Christmas), *piihopa* (bishop), *haina* (sign) og *anahera* (angel). Senere har maoriene laget egne termer både innen fysikk og mekanikk.

Et særtrekk ved maori er at de har meget sterke begrensninger på stavelsesstrukturen. Det fins ingen konsonantforbindelser, og alle stavelser er åpne, dvs. at stavelsens koda alltid er tom. I tillegg er antallet fonemer ganske lavt i forhold til de fleste europeiske språkene. Dette resulterer i svært mye homonymi og polysemi; noe som har gjort den terminologiske identifiseringen vanskelig.

Morfosyntaktisk sett er maori et analytisk språk med lite bøyning, litt avledning og en god del sammensetning. Det fins mange lange ord i maori, og det ser ikke ut til å volde dem særlig besvær. Dessuten er maori et høyreforgreinet språk, dvs. at det modifierende ledd kommer etter kjerneleddet.

3. Grammatiske termer

I det følgende skal vi se på et utvalg av termer fra grammatikken. Jeg har valgt ut områdene ordklasser, setningsfunksjoner og setningstyper.

3.1 Ordklasser

Biggs definerte ordklassene ut fra en streng distribusjonsanalyse hvor den strukturelt definerte frasen danner distribusjonsgrunnlaget. Frasen består av en kjerneposisjon som fylles av ett eller flere leksikalske ord, og en foranstilt og en etterstilt posisjon som fylles av partikler med overveiende grammatiske funksjoner. Særlig de foranstilte partiklene viser hvilken ordklasse det leksikalske ordet tilhører. Verbet og dets underklasser defineres ved

hjelp av et lukket sett av foranstilte tempus/aspektpartikler. Dynamiske verb (kalt *universals* i LLM fordi de har videst morfosyntaktisk distribusjon) kan opptre i passiv i motsetning til statiske verb, som for øvrig inkluderer ord som vi oversetter med adjektiver, og dessuten alle tallordene. Et transitivt verb kan ta objekt i akkusativ til forskjell fra intransitive verb:

Verbsystemet

<i>verb-tuumahi</i>		
<i>statisk verb-tuuaahua</i>	<i>dynamisk verb-tuumahi</i>	
	<i>transitivt verb-tuumahi whiti</i>	<i>intransitivt verb-tuumahi poro</i>

tabell 1

Det grammatiske klassifikasjonssystemet for verb i tabell 1 er både morfologisk og semantisk motivert. Det elementet som går igjen i termene er det statiske verbet **tuu**, som har grunnbetydningen ”å stå oppreist”. Som første ledd i sammensetninger har verbet blitt generalisert til å bety ”slag, sort”.

Som vi skal se går dette verbet igjen i alle benevnelsene på ordklassene i maori. Sisteledet **mahi** ”å gjøre, arbeide” brukes både om den viktigste underklassen *dynamisk verb* og om genus proximum, dvs. hovedtermen *verb*. Det modifierende leddet som utgjør 2. posisjon i kjernen ved maoriekvivalenten til *transitivt verb* er **whiti**, et dynamisk verb som betyr ”å krysse, kryssing”. Tilsynelatende ser dette ut til å være et oversettelseslån hvor man har oversatt det latinske *transire* ”å gå over”. Men i maori kan dette også brukes til å motivere en forestilling om at transitive verb er i stand til å krysse frasegrenser og inkorporere et direkte objekt i 2. posisjon i verbets kjerneledd. Denne type inkorporasjon er svært utbredt i maori, og er vanlig i mange språk i verden (jf Baker 1988).

Denne tolkningen styrkes av det tilsvarende modifierende elementet for *intransitivt verb* **poro** ”å blokkere, noe som blokkerer”. De intransitive verbene i maori kan ikke inkorporere

kjerneledd fra andre fraser. Når det gjelder *statisk verb*, vekker tydeligvis 2. leddet **aahua** ”form, skikkelse” forestillingen om noe statisk.

De ikke-verbale ordklassene, dvs. de som ikke kan opptre som hoder i kjerneposisjon etter verbalpartikler, er *substantiv*, *lokativ* og *personal* (egennavn, navn på personer). Maori har et interessant skille mellom substantiver, som kan ta foranstilt bestemt og ubestemt artikkel (som på engelsk) og personnavn (personaler), som tar en egen foranstilt personlig artikkel. 2. leddet i maoritermen for substantiv er **ingoa** ”benevnelse” (på mennesker, dyr og ting). 2. leddet i termen for personaler, **moko** betyr ”inngraving, tatovering”. Sistnevnte termvalg synes klart motivert ut fra sentrale aspekter ved polynesisk kultur. Maoriene har en lang tradisjon forbundet med kropps- og ansiktsmaling. Det er først og fremst en persons tatovering (særlig ansiktstatovering) som identifiserer en maori som person (om **moko** i maori kultur, jf <http://www.maori.org.nz/whakairo/>).

Lokativene i maori kan ikke opptre med bestemt artikkel i maori. 2. leddet i maoritermen **waahi** betyr ”sted”.

3.2 Setningsfunksjoner

I LLM opererte Biggs med en setningsfunksjon som han kalte *comment*. Denne funksjonen fikk en svært vid definisjon som omfattet *direkte objekt*, *indirekte objekt* og *adverbial*. Dette er en uheldig valg term fordi det er klare syntaktiske forskjeller mellom disse funksjonene i maori (cf. Chung 1978). Barlow tok derfor utgangspunkt i termene *direkte* og *indirekte objekt*, men manglet termen *adverbial* som setningsfunksjon.

Setningsfunksjoner

<i>predikat- peka, paparangi</i>	<i>subjekt- aahu</i>	<i>direkte objekt- kai mau, kai paa</i>	<i>indirekte objekt- kai tua</i>
<i>verbalt predikat- papa mahi</i>	<i>nominalt predikat- papa ingoa</i>		

tabell 2

Biologisk forankrede metaforer har en lang tradisjon i vestens lingvistikk. Mest kjent er kanskje tremetaforen for syntaktisk setningsanalyse. Også i maori ser man ansatser til en tilsvarende metaforikk: Den ene termen for *predikat*, **peka** ”grein” og *subjekt*, **taahu** ”stamme, horisontal bærebjelke i hus” er eksempler på det. Samtidig er dette et godt eksempel på at grammatisk terminologi er en indikator på det teoretiske grunnlag som den hviler på.

De mest sentrale og innflytelsesrike lingvistiske teoriene de siste 50 årene er enige om at verbet som kjerne i setningens predikat er det sentrale utgangspunktet, og at funksjonene subjekt, direkte objekt, indirekte objekt og adverbialer får sin syntaktiske funksjon og sin semantiske rolle tildelt fra predikatsverket. Denne grunnleggende antagelsen skulle tilsi at maoritermene for subjekt og predikat burde ha vært byttet om.

Den andre termen for predikat, **paparangi**, derimot, tilhører en metaforikk som går i stikk motsatt retning. Dette er en sammensetning som består av **papa** ”fundament” og **rangi** ”hovedinnhold”. Dette termparet antyder at predikatsmeningen er fundamentet i setningen, og stemmer bedre med det lingvistiske teorigrunnlaget.

Det fins to termer for det direkte objektet: **kai mau** og **kai paa**. **kai** har mange betydninger. Muligens er den intenderte betydning her ”ting”. **mau** er et dynamisk verb som betyr ”gripe” mens **paa** betyr ”berøre”. Begge disse metaforene antyder at verbet i predikatet er det som ”griper”, mens det direkte objekt er det som typisk blir ”berørt”.

Den nevnte tremetaforen forbundet med **peka** og **taahu** føres imidlertid ikke videre i termsystemet. Derimot føres førsteleddet **papa** videre i skillet mellom verbalt og nominalt predikat, et viktig skille som har mange syntaktiske konsekvenser i maori. Her brukes de samme termelementene som ved termene for verb (-**mahi**) og substantiv (-**ingoa**).

Ved termen for det indirekte objekt er 1.leddet **kai-** ikke et leksikalsk morfem men et produktivt prefiks som angir at 2. leddet refererer til et menneske. Den vanligste funksjonen dette prefikset har er å danne nomen agentis av korresponderende verb, for eksempel **mahi**

”å arbeide” **kaimahi** ”arbeider”. 2. leddet –**tua** har grunnbetydningen ”den fjernere siden av et fast legeme”. Dette signaliserer forestillingen om at det indirekte objekt står fjernere fra predikatet både syntaktisk og semantisk. Det direkte objektet blir jo ”berørt”.

3.3 Setningstyper

Termsystemet forbundet med setningstypene i maori er en interessant blanding av semantisk og morfosyntaktisk motivasjon:

Setningstyper

<i>setning</i>						
aho, rerenga						
<i>hovedsetning</i>	<i>bisetning</i>	<i>kompleks setning</i>	<i>enkel setning</i>	<i>nominal setning</i>	<i>verbal setning</i>	<i>negativ setning</i>
aho tuu (uavhengig), aho kaha (hoved)	ahopiri (avhengig), ahoiti (underordnet)	reremaaroo	rerepuu	rere ingoa	rere mahi	rerekorehanga

tabell 3

De to overordnede termene for *setning* **aho** og **rerenga** går igjen som termelementer i uttrykkene for de underordnede termene. Disse termelementene synes å være motivert ut fra to komplementære synsvinkler: Den første hovedtermen, **aho**, brukes for setningstyper som defineres ut fra et eksternt funksjonelt grunnlag, dvs hva som utgjør deres omgivelser: hovedsetning, **aho tuu** og bisetning, **ahopiri**. **Aho** betyr ”tråd”, tydeligvis en metafor, og **tuu** betyr ”å være oppreist, i stående posisjon”, altså en uavhengig setning. **Piri** betyr ”å feste seg til noe”, en setning som trenger noe å støtte seg til, dvs. en avhengig setning. **Kaha** betyr ”kraft, styrke”, dvs. en setning som har kraft nok til å være den sentrale setningen i et setningskompleks. **Iti** betyr ”liten”. En underordnet setning kan kanskje sees på som ”liten” fra et pragmatisk eller informasjonsstrukturelt synspunkt motivert ut fra en antakelse om at det som formidles gjennom **aho kaha** er ”viktigere” informasjon i en eller annen forstand.

Den andre hovedtermen, **rere**ngas brukes for setningstyper som defineres ut fra et internt strukturelt grunnlag (dvs hva de inneholder og er bygget opp av). Termen **rere**ngas er morfologisk kompleks. 1. leddet **rere** betyr ”å sveve, å flyte”, og 2. leddet **-ngas** er et nominalsuffiks som danner substantiv av verb. Sveve/flytemetaforen er interessant. **Rere** kan også bety ”å ytre”. **Rere**ngas kan derfor oversettes som ”ytring”. Forestillingen om at språk er assosiert med noe som flyter er kjent fra våre egne språk, jf norsk ”å snakke flytende, å ha god flyt i språket” og engelsk ”to speak fluently”.

Maaroo betyr ”utstrakt” og indikerer at setningen er lang fordi den inneholder mange elementer. **Puu** ”opphav, rot” er igjen en tremetafor som vi kjenner igjen fra mange språk. **Rerekorehanga** består av elementene **kore**, som er et statisk verb som betyr ”å være tom, å være intet”, og brukes til å negere en bestemt type verbalsetninger i maori. **-hanga** er en leksikalsk betinget allomorf av nominaliseringsuffixet **-ngas**.

4. Konklusjoner

Denne gjennomgangen viser at det er fullt mulig å danne grammatiske termer på basis av sitt eget morsmål uten å innføre de latinske termene. De latinske termene har sin basis i den tradisjonelle latinske skolegrammatikken, men mange termuttrykk ble ført videre både i den strukturalistiske grammatikken og i de nyere grammatikkene som baserer seg på ulike retninger innen enten transformasjonell-generativ grammatikk eller funksjonelle kognitivt baserte grammatikker.

Et av de mest sentrale aspektene i en analyse av grammatisk terminologi er det nære forholdet mellom terminologisk begrepsapparat og teoretisk rammeverk. LLM er skrevet hovedsakelig innen det tradisjonelle amerikanske strukturalistiske rammeverket hvor distribusjonsanalyse stod sentralt. Dette kommer tydelig frem i bokens analyse av ordklassene. I tillegg la Biggs stor vekt på pedagogisk tilrettelegging. Dette førte til at hans grammatikk ble det mest brukte og mest sentrale læreverket blant maoristudenter i New Zealand på 60- og 70-tallet. Det skjedde til tross for at andre grammatikker, som var skrevet innenfor det fremvoksende transformasjonelle generative paradigmet (for eksempel Hohepa 1967) ikke slo an i mange universitetsmiljøer.

Men studiet av maori grammatikk har gjort store fremskritt både empirisk og teoretisk siden den gang, og i dag brukes grammatikkene til Winifred Bauer (1993, 1997) og Ray Harlow (2001) i mye større utstrekning enn Biggs grammatikk. Disse verkene har til dels et annet teoretisk grunnlag og dermed en annen måte å definere sentrale grammatiske termer som ordklasser og morfosyntaktiske kategorier på. Det har så langt ikke vært noe forsøk på å oversette disse grammatikkene til maori.

Det er med andre ord ikke nok å utarbeide en grammatisk terminologi og oversette en grammatikk fra engelsk til maori. For det første vil da engelsk som utgangsspråk alltid danne premissene for grammatikken. For det andre vil den terminologien som utarbeides gjennom oversettelsesarbeidet være uløselig knyttet til den lingvistiske teorien som grammatikken baserer seg på. For det tredje kan ikke den etablerte grammatiske terminologien normeres en gang for alle. Den må tilpasses og oppdateres i takt med endringer i lingvistiske teorier. Dette krever store ressurser både faglig og finansielt. Det spørs om små språksamfunn som maori har reelle muligheter for dette. I følge Winnifred Bauer (personlig kommunikasjon) er det få studenter med maori som morsmål som har valgt å studere maori på maori. Den latinsk baserte engelske terminologien er og blir premissleverandør, og en puristisk orientert minoritetsspråklig terminologi kommer dessverre fort på defensiven.

På den annen side er den polynesiske terminologien et studium verd. Det er verd å analysere dette materialet i lys av moderne terminologiske og leksikalsk-semantiske teorier. Jeg vil tro at et slikt kartleggingsarbeid vil kunne gi oss interessant innsikt i hvordan man tenker om sitt språk i ulike kulturer. Kanskje det ville være fruktbart å studere lignende materiale også fra andre språk i andre kulturelle sammenhenger på denne måten. Vi har alle forestillinger om vårt morsmål, og om språk generelt, enten vi er språkvitere eller lekfolk.

Referanseliste

- Andersen, Ø. (1984): *Sentence Constituents of New Zealand Maori*. Bergen: Institutt for fonetikk og lingvistikk, Universitetet i Bergen.
- Baker, M. C. (1988): *Incorporation. A theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: The university of Chicago Press.
- Bauer, W. (1993): *Māori*. Descriptive Grammar Series. London: Routledge.
- Bauer, W. (1997): *The Reed Reference Grammar of Māori*. Auckland: Reed Publishing.
- Biggs, B. (1969): *Let's Learn Maori: A Guide to the study of the Maori Language*. Wellington: Reed LTD.
- Biggs, B. (1990): *Me ako taatou i te reo maaori*. Translated into maaori by Cleve Barlow. Orakei: Uniprint.
- Chung, S. (1978): *Case Marking & Grammatical Relations in Polynesian*. Austin: University of Chicago Press.
- Harlow, R. (2001): *A Maori Reference Grammar*. Auckland: Pearson Education.
- Hohepa, P. W. (1967): A Profile-Generative Grammar of Maori. I: *International Journal of American Linguistics* 33 (2). Memoir 20 of the Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics. Indiana: Indiana University Publications.
- Williams, H. & M.A. Williams (1971): *A Dictionary of the Maori Language*. Seventh edition. Wellington: A.R. Shearer, Government Printer.